

УДК 633.88.631.529

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН У ТВАРИННИЦТВІ

Н.В. Палапа

*доктор сільськогосподарських наук
завідувач лабораторії розвитку сільських територій*

Н.Б. Пронь

*кандидат економічних наук
науковий співробітник лабораторії розвитку сільських територій*

Інститут агроекології і природокористування НААН

О.В. Устименко

директор

Дослідна станція лікарських рослин ІАП НААН

Розглянуто питання щодо використання лікарських рослин у галузі тваринництва з профілактичною та лікувальною метою. Показано позитивний вплив лікарських рослин на підвищення імунітету та стан здоров'я тварин, лікування та профілактику інфекційних та інвазійних захворювань, якість молока та продуктивність дійних корів, поліпшення смакових якостей м'яса курчат-бройлерів, продуктивності та збереження молодняку свиней. Показано роль лікарських рослин у процесі дезінфекції та санації повітря в тваринницьких приміщеннях.

Ключові слова: *лікарські рослини, галузь тваринництва, продуктивність, дезінфекція.*

Із сивої давнини людина використовувала природні багатства рослинного світу як джерело харчування. Згодом вона помітила, що чимало рослин мають цілющі властивості й почала використовувати їх для лікування найрізноманітніших хвороб. З розвитком людства розвивалися й знання про дію та властивості різних видів рослин. Власні спостереження людини виявили багато дикорослих рослин, які полегшували страждання хворих та сприяли їх одужанню.

Відомо близько 500 тис. видів рослин, проте тільки невелика їх частка (близько 10%) широко застосовується в медицині. Завдяки низькій токсичності переважної більшості лікарських рослин їх використовують у лікуванні хронічних захворювань, для протирецидивного або реабілітаційного лікування. Більше ніж 30% лікарських рослин використовують у народній, медичній та ветеринарній практиці з профілактичною та лікувальною метою.

Досвід європейських та вітчизняних колеґ свідчить про позитивну тенденцію використання лікарських рослин в усіх галузях тваринництва, що пов'язано із заборонаю застосування антибіотиків, стимуляторів росту в тваринництві в країнах Європейського Союзу (2006 р.). Ветеринарна медицина застосовує близько 150 лікарських рослин, а в народній медицині для лікування людей використовують їх удвічі більше [1].

Основні функції лікарських рослин: профілактичні; лікувальні; тонізуючі та вітамінні; імунозахисні, зміцнювальні та нормалізуючі; біостимулятивні; вони резистентні до несприятливих екзогенних факторів.

Завдяки використанню лікарських рослин у тваринництві поліпшується стан здоров'я тварин, їх раціон збагачується на біологічно активні речовини природного походження, вітаміни та мінеральні добавки, знижується собівартість продукції, зростає рівень прибутковості, розвивається органічне сільськогосподарське виробництво, до того ж спостерігається мінімальний побічний вплив (або його й зовсім немає) від використання препаратів рослинного походження. Проте в Україні є деякі перешкоди для застосування лікарських рослин у тваринництві, а саме: відсутність ветеринарних препаратів на основі лікарських рослин вітчизняного виробництва, недостатня сировинна база, нерозвинута фітотерапія, незацікавленість органів державного та місцевого управління у використанні лікарської продукції в тваринництві та ін.

За оцінками експертів [2], «традиційні методи лікування та профілактики з використанням хіміотерапевтичних препаратів не завжди ефективні..., адже вони виявляють побічну дію, забезпечують лише короткочасний лікувальний ефект, мають токсичний вплив на організм, забруднюють тваринницьку продукцію

й спричинюють її подорожчання». З огляду на це, було систематизовано і встановлено перспективність використання лікарських рослин у ветеринарній медицині (табл. 1).

Чисельні дослідження засвідчують, що для підвищення якості молока та продуктивності дійних корів доцільно урізноманітнювати раціон лактуючих корів за допомогою спеціальних профілактичних, лікувальних, дієтичних та смакових речовин рослинного походження. Зокрема, найбільш сприятливими лікарськими рослинами, завдяки яким відбувається продовження бактеріостатичної фази молока, є такі: трави деревію, елеутерококу, буркуну лікарського, борщівника сосновського, левзеї сафлороподібної (маралового кореня), зніту вузьколистого (іван-чаю), материнки звичайної, обліпихи крушиноподібної, зеленої маси і насіння кропу, анісу, кмину [3].

Досвід використання лікарських рослин у птахівництві свідчить про доцільність застосування ехінацеї пурпурової, елеутерококу, женьшеню як найбільш ефективних для цієї галузі препаратів з метою лікування та профілактики інфекційних захворювань [4].

Дослідженнями встановлено, що пелюстки квіток чорнобривців є ефективним способом підвищення якості м'яса курчат-бройлерів, оскільки ця лікарська рослина сприяє збільшенню живої маси, а відтак — продуктивності курчат-бройлерів та смакових якостей їхнього м'яса [5].

В Інституті свинарства і агропромислового виробництва НААН України проводяться наукові дослідження щодо можливостей та доцільності використання лікарських рослин у свинарстві, розробляються технології, здійснюються проектування, економічне прогнозування фінансових наслідків створення нових або реконструювання існуючих свинарських підприємств, проводиться зоотехнічний аналіз кормових інгредієнтів, якості м'яса та сала, виявляються та лікуються інфекційні та інвазійні захворювання тощо [6].

Серед основних наукових здобутків є результати дослідження про необхідність використання розторопші плямистої (*Silybum marianum* L.) в раціоні поросят-сисунів, оскільки ця лікарська рослина позитивно впливає на продуктивність та збереження молодняку свиней, стимулює ріст і створює захисний бар'єр від патогенних організмів завдяки унікальним імуномодуючим, гепатопротекторним, дезінтоксикаційним, антитоксичним та протизапальним фармакологічним властивостям [7]. Крім свинарства, розторопша плямиста широко застосовується в інших галузях тваринництва, наприклад, у птахівництві, зокрема, встановлено поліпшення показників клітинного імунітету інтактних індиків після вживання порошку розторопші плямистої (2 г/кг корму) [8], а також у рибництві — відмічено позитивний вплив розторопші плямистої на рибогосподарські показники дволіток любінського коропа [9].

Таблиця 1

Перспективи використання лікарських рослин у тваринництві [2]

№	Лікарські рослини	Кормова добавка/категорія за класифікацією ЄС
1	Олія м'яти довголистої, олія полину однорічного, трава лофанту анісового, трава монади дудчастої	Ароматичні речовини / 2 (b)
2	Солодка гола, стевія	Речовини, що поліпшують смак / 2 (b)
3	Елеутерокок, левзея, татарник	Зоотехнічні добавки / 4 (d): адаптогени
4	Кропива, шипшина, грицики, деревій, нагідки, горобина, бузина, гречка	Вітаміновмісні
5	Ехінацея пурпурова	Імуностимулюючі
6	Цмин, кукурудзяні стовпчики	Жовчогінні
7	Плоди розторопші	Гепатопротекторні
8	Астрагал серпоплідний, десмодіум канадський, золотушник канадський	Для поліпшення функцій нирок
9	Шавлія, материнка, ромашка, деревій, оман	Антимікробні
10	Полин гіркий, шандра, деревій, оман, кульбаба	Гіркоти
11	Кульбаба (корінь), олія з насіння енотери дворічної	Для поліпшення обміну речовин

Не менш важливою проблемою наукових досліджень у свинарстві залишається наявність високого вмісту у продовольчій сировині продукції токсичних елементів, а саме — важких металів (свинцю, ртуті, кадмію, міді, цинку, нікелю та ін.) та пошук безпечних шляхів виведення токсикантів з організму тварин. Експериментально доведено, що ефективним та безпечним методом при цьому є збалансованість харчових компонентів протеїновими добавками, макро- та мікроелементами, вітамінами відповідно до державних стандартів та норм годівлі тварин, а також застосування таких лікарських рослин, як суха кропива, листя лопухів, ехінацея пурпурова, хвощ польовий, опока, гарбузи та ін. [10].

На переконання деяких дослідників, результатом використання лікарських рослин у тваринництві має бути створення багатоконпонентних кормових фітоценозів з додаванням таких основних лікарських рослин, як *Betonica perauca*, *Filipendula vulgaris*, *Sanguisorba officinalis*, *Oenothera biennis*, що є «трав'янистими багаторічниками з широкою еколого-фітоценотичною амплітудою, входять до складу формацій, які утворюють види, що використовуються при створенні багатовидових кормових агрофітоценозів, характеризуються високими кормовими якостями, ступенем пристосованості до зростання в умовах степу, містять цінні діючі речовини» [11].

Лікарські рослини відіграють важливу роль у процесі дезінфекції та санації повітря, що дає змогу дотримуватися санітарно-гігієнічного режиму приміщень завдяки антимікробній дії щодо патогенних організмів. Так, за допомогою ефірних масел таких лікарських рослин, як м'ята перцева (*Mentha piperita*), фенхель (*Foeniculum vulgare*), шавлія (*Salvia*), ефективно відбувається санація повітряного середовища на птахофермах, оскільки ці речовини мають імуномодулюючий ефект [12].

У рамках виконання НТП НААН України «Еколого-економічні засади збалансованого розвитку агропромислового виробництва, землекористування і сільських територій» відповідно до завдання «Розробити наукові основи збалансованого розвитку сільських територій» Інституту агроекології і природокористування НААН України, було проведено агроекологічне дослідження разом з опитуванням та анкетуванням серед власників особистих селянських господарств. Його результати засвідчили, що населення сільських територій у переважній більшості не використовує лікарські рослини як лікувальні чи профілактичні засоби для догляду за свійськими тваринами, а віддає перевагу хіміотерапевтичним ветеринарним

препаратам. Однак власники ОСГ (особистих селянських господарств) були зацікавлені в детальній інформації щодо особливостей застосування лікарських рослин у тваринництві як кормових добавок, так і фітопрепаратів. Разом з цим було з'ясовано, що категорія сільського населення віком 45–60 років, як правило, використовує деякі види лікарських рослин поряд з медикаментами для власного лікування.

За результатами проведеного дослідження та з урахуванням наукових здобутків у цій галузі можемо констатувати, що в Україні є потужний потенціал для застосування лікарських рослин, зокрема в тваринництві, як конкурентоспроможному напрямі сільського господарства.

Проте в Україні немає державної підтримки та економічних стимулів для розвитку цієї галузі, незважаючи на те, що «... розвиток тваринницької галузі має принципове значення для держави, оскільки забезпечення ефективного розвитку тваринництва, зростання рівня конкурентоспроможності продукції цього складника агросфери в умовах світової продовольчої кризи не лише забезпечить успішне завоювання зазначеною вітчизняною продукцією світових продовольчих ринків, а й значною мірою дасть можливість вирішити проблему продовольчого забезпечення...» [13]. У зв'язку з цим органи державної влади спільно з науковими установами (наприклад, Дослідна станція лікарських рослин ІАП НААН, Інститут свинарства і агропромислового виробництва НААН, Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини, Національний університет біоресурсів і природокористування України та ін.) повинні розробити державну програму застосування лікарських рослин у тваринництві і забезпечити державне фінансування, що передбачатиме районування території України за показником придатності відповідної території (з урахуванням природно-кліматичних умов, типу ґрунту, водного режиму тощо) для вирощування найбільш сприятливих для конкретної території лікарських рослин. Крім цього, необхідно поінформувати та зацікавити населення у використанні лікарських рослин у тваринництві з метою збалансування харчового раціону тварин, адже засоби масової інформації пропагують насамперед ветеринарні фармацевтичні препарати, серед яких велика частка токсичних і таких, що негативно впливають на якість тваринницької продукції.

Вирощування лікарських рослин для галузі тваринництва може розглядатися як основна або додаткова зайнятість на сільських територіях. З огляду на ринкові умови госпо-

дарування та популяризацію органічного сільськогосподарства, а також диверсифікацію економічної діяльності на сільських територіях і позитивного досвіду створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперацій [14], сільське населення могло б зайняти вигідну перспективну нішу в агробізнесі, вирощуючи та використовуючи лікарські рослини в тваринництві, а також заготовляючи сировинну базу лікарських рослин для вітчизняного та іноземного виробництва. Реалізація такої діяльності позитивно вплине на збільшення частки продукції тваринництва, адже нині тваринництво становить тільки 38% валової продукції сільськогосподарства, значно відстаючи від галузі рослинництва, і недостатньо задовольняє продовольчі потреби населення України. Крім цього, після реформування колгоспно-радгоспної системи основними виробниками в галузі тваринництва залишаються потужні сільськогосподарські підприємства, в той час як серед власників ОСГ з кожним роком посилюється тенденція зменшення частки виробництва тваринницької продукції.

ВИСНОВКИ

Лікарські рослини є конкурентоспроможною та економічно рентабельною продукцією у тваринництві, адже широко застосовуються в скотарстві, свинарстві, птахівництві та інших галузях, сприяючи поліпшенню фізіологічного стану тварин, збалансуванню раціонального харчування й збагачують організм необхідними вітамінами та біологічно активними речовинами, а також підвищують резистентність тварин до захворювань та поліпшують якість продукції тваринництва. Завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам в Україні є всі перспективи для вирощування та використання лікарських рослин у тваринництві як профілактичних, так і лікувальних препаратів. Надалі актуальним питанням є проведення аналітичного дослідження щодо стану та перспектив використання лікарських рослин у галузі тваринництва в розрізі організаційно-правових форм господарювання, а саме — серед представників великого (агрохолдинги) та середнього (фермерські господарства) агробізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Патерега І.П. Протизапальна дія деяких фітопрепаратів при введенні всередину білим щурам / І.П. Патерега // *Наук.-техніч. бюлетень Ін-ту біології тварин і Держ. наук.-досл. контрольного ін-ту ветеринарних препаратів та кормових добавок.* — Львів, 2008. — Вип. 9. — № 4. — С. 131–134.
2. Серета А.В. Перспективи використання лікарських рослин і фітопрепаратів у тваринництві / А.В. Серета, Л.А. Глушенко, А.В. Грищук // *Ветеринарна медицина України.* — 2012. — № 11. — С. 40–41. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vetm_2012_11_15.
3. Букалова Н. Підвищення якості молока та продуктивності лактуючих корів на основі етологічних принципів / Н. Букалова, Т. Приліпко // *Тваринництво України.* — 2013. — № 4. — С. 15–18. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/TvUkr_2013_4_8.
4. Передера С.Б. Досвід використання ехінацеї пурпурової у птахівництві / С.Б. Передера, О.В. Кінаш // *Вісн. Полтав. держ. аграрн. академії: наук.-виробн., фаховий журн.* — 2013. — № 6. — С. 62–68.
5. Бородай В.П. Спосіб підвищення якості м'яса курчат-бройлерів / В.П. Бородай, А.І. Вертійчук, В.В. Мельник, Н.П. Пономаренко // *Зб. наук. пр. Вінницьк. нац. аграрн. ун-ту: Серія: Сільськогосподарські науки.* — 2011. — Вип. 11(51). — С. 3–5.
6. Офіційна веб-сторінка Інституту свинарства і агропромислового виробництва НААН: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.svinarstvo.com/index.php/ua/>
7. Колесник М. Використання розторопші плямистої поросят-сисунам / М. Колесник, І. Баньковська // *Ефективне тваринництво: відтворення, селекція, годівля, техніка, технології, ветзахист: спеціалізований журнал з питань тваринництва.* — 2009. — № 3. — С. 36–37.
8. Харів І.І. Вплив бровітакоксиду і порошку плодів розторопші плямистої на показники клітинного імунітету інтактних індиків / І.І. Харів // *Вісн. Сумськ. нац. аграрн. ун-ту.* — 2012. — Вип. 7 (31). — С. 94–97. — Серія: Ветеринарна медицина.
9. Кориляк М.З. Фітотерапевтичні властивості розторопші плямистої та її використання в годівлі тварин / М.З. Кориляк // *Рибгосподарська наука України.* — 2013. — № 4. — С. 97–108. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rnu_2013_4_12.
10. Поліщук А.А. Дослідження токсичності важких металів у свинарстві / А.А. Поліщук, Т.П. Булавкіна // *Вісн. Полтав. держ. аграрн. академії.* — 2009. — № 1. — С. 53–56.
11. Шевчук О.М. Нові підходи до створення кормових агрофітоценозів з долученням лікарських рослин / О.М. Шевчук, Т.П. Кохан, І.М. Остапко, Н.П. Купенко // *Промышленная ботаника.* — 2010. — Вип. 10. — С. 60–66.
12. Свінтицька К.В. Використання лікарських рослин у процесі санації повітря птахівничих приміщень / К.В. Свінтицька // *Вісн. Полтав. держ. аграрн. академії: наук.-виробн., фаховий журн.* — 2013. — № 1. — С. 171–173.
13. Боровик П.М. Удосконалення державного регулювання експорту тваринницької про-